

Український інститут національної пам'яті
Інформаційні матеріали
до Дня Конституції України

28 червня 1996 року Верховна Рада України ухвалила Конституцію України. Це стало важливою віхою українського державотворення. Конституція становить ядро національної правової системи. Вона фіксує головні юридичні та політичні аспекти відносин між державою та суспільством: від забезпечення прав і свобод людини до подальшого розвитку держави. У цьому полягає соціальна цінність Основного закону.

Ключові тези щодо української Конституції

Конституція України 1996 року не виникла на порожньому місці. Історія українського конституціоналізму має глибоке історичне коріння та тяглість.

Перша відома кодифікація права на українських територіях відбулася за часів Давньої Русі і була зафіксована в “Руській Правді” (XI–XII століття). Наступні історичні епохи продемонстрували безперервний пошук шляхів, методів та інструментарію для оформлення і закріплення основних принципів суспільно-державної взаємодії.

Український конституціоналізм має власні особливості. Найголовніші з них – демократизм, повага до суспільних та індивідуальних прав. Ці засади

формувався протягом століть у відповідності до національного характеру українців, способу життя, цінностей і суспільних відносин.

Український конституціоналізм інколи випереджав європейський. Йдеться про конституцію Пилипа Орлика 1710 року – “Договір та Встановлення прав і вольностей Війська Запорозького та всього вільного народу Малоросійського між Ясновельможним гетьманом Пилипом Орликом та між Генеральною старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, що за давнім звичаєм і за військовими правилами схвалені обома сторонами вільним голосуванням і скріплені найяснішим гетьманом урочистою присягою”. Це правова пам’ятка, в якій уперше в Європі обґрунтовується можливість існування парламентської демократичної республіки.

Основоположні акти Української Народної Республіки та ЗУНР продемонстрували правову та політичну зрілість нашої нації під час боротьби за державність у 1917–1921 роках. Конституціотворчі традиції були продовжені 15 березня 1939 року. Тоді в Хусті Сойм Карпатської України проголосив її незалежність і ухвалив два закони, що мали статус конституційних і визначали форму державного правління.

Програмні документи Української головної визвольної ради як підпільного парламенту часів Другої світової війни засвідчили прагнення учасників визвольного руху дотримуватися принципів демократії навіть у найважчих умовах підпільно-партизанської боротьби.

У конституційному процесі незалежної України відбився непростий шлях молоді демократії до соціально-правових стандартів та цінностей об’єднаної Європи.

Історична ретроспектива

Конституція України постала не на порожньому місці. Біля її витоків – “Руська правда”, “Литовські статuti”, акти періоду Гетьманщини (“Березневі статті” тощо) – конституційні акти, що ставили Україну в один ряд з іншими європейськими країнами. Особливе місце в цьому переліку займає Конституція Пилипа Орлика 1710 року. У цьому документі задекларовано основні засади розбудови демократичної держави.

У період Української революції 1917–1921 років конституційний процес розпочався відразу після проголошення Першого універсалу Центральної Ради. 29 квітня 1918 року Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки. УНР проголошувалася суверенною державою, “самостійною і ні від кого незалежною”.

Державотворчі процеси цього періоду були припинені тривалою окупацією українських земель східним сусідом. Свого часу абсолютна монархія Російської імперії не потребувала будь-яких конституцій. Натомість Радянський Союз, де авторитаризм і тоталітаризм досягли крайньої стадії, навпаки, за кілька десятиліть наплотив таку кількість основних законів, якої для цивілізованих країн вистачило б на тисячоліття. Втім, усі вони лише

декларували певний набір демократичних цінностей, за ширмою яких поставала нова імперія, набагато страшніша за всі попередні.

Першу радянську Конституцію України прийняли у березні 1919 року, яка була калькою Конституції Російської Федерації. Світле майбутнє мала уособлювати диктатура пролетаріату і повна солідарність з іншими радянськими республіками задля “спільної боротьби за торжество світової комуністичної революції”. Після утворення у 1922 році СРСР, загальносоюзну Конституцію прийняли в 1924-му. На XI Всеукраїнському з’їзді рад 1929-го оформлено нову Конституцію УСРР.

Поки українці через колективізацію, розкуркулення та Голодомор-геноцид на практиці знайомилися з тріумфом радянської “демократії”, у Кремлі відреагували на подію “величезного історичного значення” – побудову соціалізму в СРСР. У 1936 році постала нова, так звана “сталінська”, Конституція СРСР. Вона законодавчо закріпила перемогу соціалізму. Конституція мала низку демократичних новацій (щоправда, суто демагогічних): загальне, рівне і пряме виборче право; таємне голосування; право на працю і відпочинок, матеріальне забезпечення у старості; навіть свобода совісті, слова, друку, зборів і мітингів. Чергова Конституція УРСР 1937-го повторила положення союзного документу, максимально обмеживши повноваження республіканських органів.

Після розвінчання культу особи Сталіна відкривалися нові обрії ідеального суспільства. Партійні керманічі розгледіли нові демократичні стандарти, і спочатку в СРСР (жовтень 1977-го), а там і в Україні винайшли рецепт суспільного ідеалу, оформленого в конституції Української РСР 20 квітня 1978 року. Тут тобі і суверенна республіка, і право виходу з СРСР (однак будь-які дії в цьому напрямку майже автоматично кваліфікувалися як зрада Батьківщини – найтяжчий злочин того часу). І “вся влада в Україні належить народові”. Апофеозом “радянської демократії” стала шоста стаття Конституції, яка закріплювала монополію компартії. Багатопартійність у радянській державі до демократичних чеснот не належала.

Крах радянської імперії став крахом і основного закону, який, попри всі гучні епітети, узаконував тоталітаризм і був непридатним для побудови правового, демократичного суспільства.

Новітній конституційний процес в Україні нерозривно пов’язаний з відновленням української державності. Творення Конституції розпочалося із прийняттям Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року. Процеси творення національного законодавства активізувалися з розпадом СРСР та ухваленням Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Всеукраїнський референдум засвідчив підтримку проголошення незалежності України. Більшість країн світу визнали Україну суверенною державою. Тож актуалізувалося питання прийняття Основного закону. Однак протистояння між президентом та парламентом істотно затягнуло конституційний процес.

Конституційна комісія підготувала проект Конституції України. 1992-го року відбулося його всенародне обговорення і 26 жовтня 1993-го вироблено

остаточний варіант. Далі справа призупинилася майже на рік. У листопаді 1994 року, після дострокових президентських і парламентських виборів, нові народні обранці створили ще одну Конституційну комісію. Черговою віхою стало 8 червня 1995-го – день підписання Конституційного договору між президентом і Верховною Радою про організацію державної влади та місцевого самоврядування на період прийняття нової Конституції України.

Напередодні ухвалення Конституції, в червні 1996 року, ситуація загострилася. 26 червня Рада національної безпеки і Рада регіонів при Президентові України різко засудили будь-які зволікання з прийняттям цього документа. Президент призначив референдум щодо прийняття Конституції на 25 вересня. А наступного дня Верховна Рада України прийняла постанову “Про процедуру розгляду проекту Конституції України в другому читанні”. І розпочався справжній марафон тривалістю майже 24 години. Із них останні 14 – без перерви.

Це були непрості 14 годин. Серед питань, які викликали найбільші дискусії, були державні символи. Ліві категорично не погоджувалися на тризуб і синьо-жовтий стяг. Врешті депутати дійшли згоди.

Чимало суперечок викликало питання про статус Криму. Частина народних обранців (насамперед, праві) вважали, що достатньо обмежитися наданням півострову статусу звичайної області. Після неодноразових голосувань таки дійшли компромісу: ліві голосують за синьо-жовтий прапор, праві – за автономію Криму.

Нелегко вирішувалося і мовне питання: українська стала єдиною державною мовою, але Конституція гарантує вільний розвиток та використання російської і інших мов національних меншин.

О 09 годині 18 хвилин 28 червня 1996-го країна отримала Конституцію – першу Конституцію незалежної України. У ній було закріплено правові основи держави, її суверенітет і територіальну цілісність, основні права і свободи українських громадян. Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість, безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Конституція України містить норми прямої дії. Одним із ключових положень стала 5-а стаття Конституції, згідно якої “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ”.

Власне, конституційний процес не завершився прийняттям Конституції 28 червня 1996 року. Він триває увесь час, допоки існує держава і розвивається суспільство.

Прийняття Конституції України у спогадах:

Вадим Гетьман “Як приймалась Конституція України”. Нотатки учасника розробки Основного Закону України

“Декларація заклала принципи створення Конституції, Акт незалежності підвів під ці принципи політичну основу. Але молодій державі як повітря бракувало Основного Закону – Конституції. Вже в жовтні 1993 року

проект Конституції України, що пройшов всенародне обговорення і ввібрав у себе більш ніж 2 тисячі пропозицій і зауважень, був готовий для внесення його на розгляд Верховної Ради України. Та не все було так просто, як здається тепер. Думаю, що в той час до цього вирішального кроку не були готові перш за все співголови Конституційної комісії Іван Плющ і Леонід Кравчук. Це внаслідок їхніх складних “наволодержавних” маневрів достроково була розпущена Верховна Рада України минулого скликання, а з нею призупинився і конституційний процес.

Поїзд, однак, зрушив. Естафету конституційного марафону прийняла Верховна Рада України нинішнього скликання. Проте сталося це за несприятливих умов. Політична поляризація в суспільстві різко ускладнила конституційний процес. Україна залишилась єдиною в Європі державою з соціальним минулим, де продовжувала функціонувати Конституція УРСР 1978 року. Щоб замортизувати соціальне навантаження і деструктивні дії деяких політичних сил, довелося піти на непопулярні заходи. Нелегко було мені і моїм однодумцям з депутатської групи “Незалежні” піти на підписання Конституційної угоди між Президентом і Верховною Радою України. Але тоді це був необхідний крок. Конституційна угода зобов’язувала обидві гілки влади створити необхідні умови для прийняття Конституції України протягом одного року. Певною мірою в державі був збережений відносний спокій.

Але з наближенням 8 червня 1996 року, тобто дня закінчення Конституційного договору, конфронтація навколо проекту Конституції, а заодно і між гілками влади, набула кульмінації. Відчувалось, що не видно ні кінця, ні краю в цьому багатом незрозумілому “конституційному процесі”. Замість пошуків розумних компромісів між Президентом і Головою Верховної Ради України холодна війна, яка вже довгий час тривала, переросла в гарячу.

<...>

Силові методи щодо Голови Верховної Ради напередодні вирішального голосування в парламенті по проекту Конституції в умовах закінчення терміну дії Конституційної угоди і зростання соціальної напруги в суспільстві могли мати непрогнозовані наслідки. В цей же час був зміщений зі своєї посади прем'єр-міністр України Євген Марчук, який демонстрував бажання співпрацювати з парламентом, але виявляв “олімпійський спокій” відносно навколо конституційних баталій.

<...>

Все це добре було зрозуміло політикам, але не народу. Особисто для мене з кожним днем все складніше стало давати відповіді своїм виборцям із Тальнівського виборчого округу Черкаської області, чому немає порозуміння у верхніх ешелонах влади; чому в Україні за 5 років самостійного існування змінилося 7 голів уряду; чому Україна, яка була найбільш розвинутою серед республік колишнього СРСР, сьогодні перебуває на передостанньому місці серед 27 країн Європи з перехідною економікою за темпами падіння валового внутрішнього продукту і життєвим рівнем населення.

<...>

Тривалий час ліва частина парламенту відмовлялася розглядати проект Конституційної комісії, якщо одночасно не будуть розглядатись альтернативні

проекти, в тому числі комуністичної фракції, відомий під назвою “проект 125”, що фактично конституційно закріплював існування Української Радянської Соціалістичної Республіки. Іншими словами, комуністична і соціалістична фракції вирішили “розчинити” проект Конституційної комісії в так званих альтернативних проектах, “вто-пити” його в регламентній бюрократії і таким чином відкласти серйозну конституційну роботу до оприлюднення результатів президентських виборів у Росії. Показовим щодо цього було навіть те, що офіційна процедура, презентація проекту за участю Президента, відбулась не на звичайному сесійному засіданні Верховної Ради України, а на так званому “спеціальному” засіданні, що виключало не-обхідність реєстрації депутатів у залі.

<...>

Не встиг ще проект Конституційної комісії офіційно потрапити до Верховної Ради, як він вже обріс десятками альтернативних варіантів, новими альтернативними розділами і отримав майже 2 тисячі поправок. Все вказувало, що перспектива прийняття цього проекту в залі Верховної Ради дорівнювала нулю. Це означало, що напередодні 5-ї річниці проголошення незалежності Україна залишалась однією з європейських постсоціалістичних країн, яка продовжувала жити по соціалістичній Конституції. Потрібно було збирати сили для внесення радикальних змін у проект і переорієнтацію проекту на українську дійсність...”

Київ. 1996 рік

Віктор Мусіяка

“Конституція України була проголосована о 09.20 – 315 голосами “за”.

... Текст розроблявся багатьма людьми. Кажуть: “батьки” Конституції. Ми, хто брав участь у творенні Конституції, ми вважаємо батьком Конституції Сироту Михайла, який вів роботу Конституційної комісії, він стояв на трибуні майже всю ніч. Цей текст, який ми проголосували, він був відпрацьований на основі тексту, прийнятого у першому читанні. У ньому було понад дві тисячі поправок. Основу напрацьовували десятки фахівців. До складу Конституційної комісії входили найкращі фахівці з конституційного права. Ми намагалися максимально не пошкодити текст, прилаштувати його до потреб суспільства, враховували політичні речі, йдучи на якісь поступки.

Текст готувався з врахуванням усього досвіду конституціоналізму і побудови конституційних текстів в Європі, Сполучених Штатів Америки. Ми взяли від них деякі механізми, але здебільшого скористалися текстом французької конституції разом з її недоліками. Тому, всі речі, що відбуваються між президентом і парламентом, президентом і Кабміном, все це повторюється, так як це відбувається у Франції”.

Олександр Мороз

“Відбувалося протистояння Адміністрації Президента і самого Президента і парламенту, треба було зламати це протистояння, тому що воно було неконституційне, незаконне, бо парламент діяв у контексті,

передбаченому законом, регламентом і основним законом, яким іще треба було користуватися, порядок прийняття Конституції. Тому я відкидаю всі ці закиди, мовляв, цілу ніч працювали абощо. Я нагадую такий приклад: недавно на одному заході дехто із ура-патріотів (є такі, особливо ті, що живуть подалі від України) почали мені дорікати відносно мови, символіки і всього іншого.

Я нагадаю: статтю десяту про мови я ставив на голосування 17 разів, а про символіку – 27 разів. Причому не так, що я сказав – і голосуємо, ні. Переходимо до іншого питання, хтось піднімає руку: “Я пропоную все-таки повернутися до цієї статті”. Я ставлю на голосування – повернемося? Набирається більшість. Тоді процедура: два “за”, два “проти”, голосуємо тощо. Тому це безперечно займало багато часу, маючи на увазі.

<...>

Які можуть бути нарікання? Що було виграшне у цьому відношенні і що мені допомогло? Діяв закон про мови, прийнятий 1989 року за пропозицією нині покійного Бориса Олійника, видатного майстра слова, позицію якого підтримували комуністи, не могли не підтримувати. Тому я весь час посилався на авторитет цієї людини, і ми поверталися раз по раз до цього голосування, що дало змогу прийняти нормальну статтю десяту. Так само, до речі, як і про символіку, ми багато разів до неї поверталися, але все-таки проголосували, бо інакше була би ніби незавершена Конституція.

<...>

Але треба мати на увазі, що весь час відбувалося диригування частиною зали від Адміністрації Президента. Там сидів один із очільників Адміністрації, ... і відпрацьовував відповідне завдання. А в ложі Кабінету Міністрів сидів Олександр Ємець, у якого був прямий зв'язок із представником адміністрації президента”.

Іван Заєць

“За політичними вподобаннями в другій Верховній Раді чітко викристалізувалися дві політичні сили – ліві та демократи.

При написанні й ухваленні Конституції комуністи та соціалісти орієнтувалися на ідеологічні концепції та практики радянського періоду. Вони розглядали конституційний процес як технологію для реваншу, який ще включав мрії про відновлення російської імперії. Тому всіляко затягували конституційний процес.

На противагу їм, демократичні сили виступали за якнайскоріше ухвалення Конституції. Нова Конституція розглядалася ними як надзвичайної ваги установчий документ відновленої української державності.

Втім, у Верховній Раді були ще дві групи народних депутатів. Одна з них не мала чіткого ідеологічного забарвлення і часто приставала до більшості. Інша група складалася з представників нових регіональних еліт, які формувалися кримінальними угрупованнями.

<...>

Ліві ортодокси та проросійські найманці намагалися не допустити конституційного затвердження символів, які вже 5 років використовувалися як

державні. Це – синьо-жовтий прапор, тризуб та гімн “Ще не вмерла Україна”. Оскільки комуністична символіка не проходила за жодних умов, то ліві наполегливо пропонували відкласти остаточне вирішення цього питання ще на роки. Така пропозиція цілком справедливо не сприймалася демократичною частиною парламенту. Питання символіки в ту ніч стало найбільшою проблемою для ухвалення Конституції.

<...>

Між Морозом та Кучмою постійно йшла боротьба. Мороз був лідером прокомуністичних сил, тому був прихильником організації влади на принципах так званого радянського народовладдя. Він постійно торпедував президентську форму правління і намагався вибудувати парламентську форму правління на базі системи рад.

Мороз – дуалістична натура. З однієї сторони, він не переставав ідентифікувати себе українцем, а з іншої, постійно боровся за державність російської мови. Ліві на чолі з Морозом послідовно намагалися зробити питання мови та символіки предметом торгу при ухваленні Конституції.

Конституційне затвердження державних символів відбулося лише в пакеті з питанням про статус Криму та з питанням призначення і звільнення прем'єр-міністра”.

Сертифікат 58E2D9E7F900307B04000009C702D00B2F97C00
Підписувач Дробович Антон Едуардович
Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

1603/09.6-07-20 від 17.06.2020

